

Національна держава, глобалізація та Університет як модерний заклад

Роздуми на тему “кризи ідентичности” сучасного Університету привели мене до загальних питань: чи вимагатиме від пізньої модерности та інформаційної доби цей перехід — зменшення ролі національної держави та посилення глобалізаційних процесів — радикально нового формулювання соціальної місії та завдань Університету як закладу? Чи Університет (північноамериканського чи східноєвропейського зразка) подолає перехідну кризу довіри з боку суспільства, кризу своїх фундаментальних цінностей? Чи подолає драматичну кризу власної ідентичности за умов радикальної зміни світового ладу? Чи вистоїть він перед спокусою “корпоратизації” та переходу на радше бізнесові, а не освітні засади функціонування під тиском глобалізації та її соціальних практик? Як відреагувати на зневіру у ньому громадськості та зменшення державного фінансування вищої освіти? Новими *ідеями* (по-новому сформулювавши фундаментальні філософські засади Університету) чи реорганізацією (услід за настійливими рекомендаціями таких супранациональних організацій, як ОБСЕ, Світовий банк чи ЮНЕСКО)? Хіба не дивує, що ці питання стали однаково важливими як для Північної Америки, так і для Центрально-Східної Європи, що переживає зараз грандіозні соціально-економічні зміни. В обох частинах світу з приводу майбутнього вищої освіти переважно почуєш таке: “назад вороття не буде”.

По-перше, з огляду на глобалізацію, по-друге, враховуючи культурний перехід до періоду пізнього модернізму (чи постмодернізму) ослаблення ролі національної держави стало темою жвавих дискусій соціологів, політологів, філософів, економістів, істориків та представників багатьох інших академічних дисциплін. Під питанням опинилася національна держа-

ва як продукт модерного суспільства: відтак найактуальнішими парами-протиставленнями стали “міжнародна інтеграція” чи “національна дезінтеграція”, “глобалізація” чи “внутрішня соціальна стабільність”, “ринок” чи “суспільство” та “державна”, “економіка” чи “політика” та “демократія”, “транснаціональні компанії” проти “державного уряду” тощо. Поставити сьогодні питання про національну державу — означає поставити питання про майбутнє капіталізму, демократії, соціальної держави і, зокрема, питання про політичну свободу, суверенітет, громадянство, про майбутнє усе ще обов’язкової соціальної угоди. За нею існував очевидний зв’язок між соціальною безпекою, політичною свободою та демократією.

Питання про зменшення ролі національної держави, гадаю, перегукується з питанням про соціогуманітарні наслідки глобалізації, завершення доби модерну, кінець історії, “смерть інтелектуала” та зникнення такого сучасного закладу, як Університет. Ці питання стають оберемком проблем, перед якими сучасна думка, здається, розгублено завмирає. Зумовлені глобалізацією нові культурні, соціально-політичні та економічні умови вимагають ніби цілком нової мови. А її нам, без сумніву, якраз бракує. Ми далі застосовуємо старі мірки та лексику для опису феноменів нового світу (“нового світового ладу”, чи “нового світового безладу”, як сперечаються деякі коментатори). Загалом, усі однакові у тому, що глобалізація як набір соціально-економічних практик запровадила у наш світ принципово нову якість: за словами Мартіна Елброу (1996: 1) “суспільну свідомість нашої епохи пронизує відчуття розриву з минулим”. Водночас Ульріх Бек у праці *What is Globalisation?* (“Що таке глобалізація?”), застосовуючи соціологічну термінологію, визначає перехід від “першої” (національної) до “другої” (глобальної) модерності як “фундаментальну трансформацію, зміну парадигми, прибуття у новий світ глобальності” (Beck 2000: 125). Маємо всі підстави вважати, що світ, свідками якого ми стали, є “кінцем знайомого нам світу” (див. Waters 1995: 158 та наст.).

Питання про сучасну роль національної держави у світі та про її майбутнє в умовах глобалізації надзвичайно складне. У цій статті я спробую продемонструвати, наскільки тісно криза модерного Університету як закладу пов’язана із ослабленням (чи новим формулюванням) ролі національної держави в добу глобалізації. Адже глобалізація, з одного боку, та завершення соціально-культурного, політичного проекту мо-

дєрности, з іншого, торкаються обох сторін співвідношення влада/знання. Обое: як знання, вироблені сучасним Університетом, так і влада сучасної національної держави змінюють свою конфігурацію. У своєму історичному есеї про сучасний Університет Бйорн Вітрок написав, що “університети — невід’ємна частка процесу, що втілюється у промисловому економічному ладі та національній державі як найтипівішій, головній формі політичного устрою” (Wittrock 1993:305, *курсив мій*). У добу глобалізації Університет зазнає трансформації. Очевидно, що збагнути вагу цих процесів неможливо поза контекстом сучасної зміни економічного ладу та переродження національної держави.

II

Дозвольте мені розпочати з короткого екскурсу в історію цього закладу. У знайомій для нас формі ідея сучасного Університету виникає на підставі праць німецьких філософів: від Канта та Фіхте до Шляєрмахера та Вільгельма фон Гумбольдта (див. Kant 1970, 1979; Schelling 1963; Ferry та Renaut 1979). Як модерний заклад, Університет порівняно молодий. Його народження збігається в часі із поживавленням національних рухів та зростанням значення національної держави. З одного боку, німа угода між науковцями та владою принесла їм нечувані можливості, а з іншого, зобов’язала підтримувати національну культуру та сприяти створенню національних суб’єктів: громадян національних держав. На ґрунті альянсу між модерними знаннями та модерною владою було закладено підвалини Університету, як модерного закладу. Європейські, а з ними й американські університети було або засновано, або ж бодай перебудовано¹ на базі проекту, створеного Вільгельмом фон Гумбольдтом для Берлінського університету (див. Lucas 1996; Humboldt 1979).

¹ Про складні взаємозв’язки між німецькою гумбольдтівською моделлю та її американськими двійниками див. уже класичне видання Frederick Rudolph, *The American College & University: A History*, опубліковану 1962 року (нове видання – Athens: University of Georgia Press, 1991) та останню книжку Christopher J. Lucas, *American Higher Education: A History*. – New York: St. Martin’s Press, 1994. Див. також Carl Diehl, *Americans and German Scholarship 1770–1870*. – New Haven: Yale University Press, 1978; або Hermann Röhrs, *The Classical German Concept of the University and Its Influence on Higher Education in the United States*. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 1995.

Було чітко визначено соціальну функцію та роль Університету, як одного із найвагоміших закладів модерної доби. Однак зараз у тракті радикальної трансформації проєкту модерности (до пізньої модерности, чи навіть пост-модерности)² вже ніхто не може достеменно визначити місце Університету в суспільстві, бо ж саме суспільство зазнало зміни. У своїх роздумах про “постісторичний Університет”, які читаєш затамувавши подих, покійний Біл Рідінґс зазначає таке:

...про соціальну роль Університету як закладу у ширшому контексті відтепер можна лише снувати здогади. Адже неясне ані місце Університету в суспільстві, ані достеменно природа того, що ми називаємо суспільством (Readings 1996: 2).³

Непевність з приводу майбутнього розташування Університету як закладу у культурному контексті суголосна із структурними змінами в економіці, культурі, політиці тощо: часто маємо випадки, коли дрібні національні держави вже не спроможні виступати адекватними партнерами великого капіталу (див. Holton 1998: 81-107; Barnet & Cavanagh 1997; Friedman 1999). Роль національної держави як політичного, культурного проєкту, очевидно, слабне в умовах глобалізації, чого, на жаль, не скажеш про окремі націоналізми. Процес глобалізації, зокрема, сам є темою палких дебатів серед учених-політологів (такі процеси можна виразно спостерігати як у країнах Європейського Союзу та Центрально-Східної Європи, так і в країнах двох американських континентів).⁴ Як висловився нещодавно політекономіст Дені Родрік:

нам слід усвідомлювати невідворотність багатьох змін, що відбуваються у світовій економіці... Словом, джина вже не заштовхаєш назад у пляшку, навіть, якщо дуже закортить.

²Передусім див. останні роботи двох провідних британських соціологів Зіґмунта Бавмана й Ентоні Гідденса.

³На цей есей декілька років тому мене надихнула саме його чудова книжка.

⁴Згадані Барнет і Кевенєф стверджують: “... жодна політична ідеологія чи економічна теорія досі не спроможні належно оцінити тектонічний зсув, що відбувся. Сучасна національна держава ... щораз більше схожа на заклад минулої епохи” (Barnet & Cavanagh 1997: 19). Див., зокрема, Сесен (1996), задля ознайомлення із французькою перспективою – Гієно (1995). Власне Гієно прямо пов’язує 1989-ий з колапсом національної держави: “1989-ий символізує кінець тривалої історичної епохи, кульмінацією якої була національна держава, що постала з руїн Римської імперії” (1995: xii).

Наша відповідь мусить бути більш творчою, рафінованішою (Rodrik 1997: 9).

Погоджуюся із твердженням Ульріха Бека, який вважає, що константа глобалізації — постійний перегляд головної передумови модерности, “уявлення, що ми живемо та діємо у самоізолюваному просторі національних держав, а відтак і національних спільнот” (Beck 2000: 20). Зараз капітал, товари, технології, інформація та люди перетинають кордони небаченими досі шляхами: отож глобалізація — це компресія часу/простору” (Бавман), “подолання дистанції” (Бек), “кінець географії” (Поль Вірільйо).

Ризикнувши, можна стверджувати, що в епоху глобалізації національна ідентичність вже не може бути головним цементувальним чинником суспільства. Отже, її виробництво, культивування та поширення — ідеали, що стояли за лаштунками проекту модерного Університету, — вже не зможуть бути пріоритетними завданнями (пригадаймо, що написав сам Гумбольдт про заклад Університету в своїй фундаментальній праці *Über die innere und äussere Organization der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin* (“Про зовнішню та внутрішню організацію вищих наукових закладів у Берліні”): адже реорганізація Університету зачіпала “важливий елемент національної *ocsimu*” (Humboldt 1979: 321; див. Richardson 1984).*

Після двох сторіч панування в царині культури традиційна модерна соціальна місія Університету як інституційного продовження національної держави раптом стала предметом дискусії. Зараз Університет — а знали ми його модерним Університетом — перебуває у делікатному, як не скрутному становищі: очевидно, великий культурний проект модерности, що у співпраці з такою інституцією як національна держава розташував його в самому центрі культури, крок за кроком виживає себе. Після двохсот років — якихось двохсот років! — уже невідомо, на що мала б орієнтуватися велика регуляторна ідея Університету, якщо така взагалі існує, у пошуках свого сучасного *raison d'être*.⁵ У модерній колісці, у Кантівському *Der Streit der Fakultäten* (“Конфлікт факультетів”),

* Див. також це видання, с. 25-33. — Прим. упоряд.

⁵ Добірку текстів про Університет як заклад, авторами яких були німецькі філософи початку XIX століття, пропонує французьке видання *Philosophies de l'Université* / Ed. by Luc Ferry, Alain Renaut et al. — Paris: Payot, 1979.

згадана регуляторна ідея була Просвітницьким раціо;⁶ згодом, у Шляєрмахера та Гумбольдта нею стала культура в активному сенсі, себто *osvita*, що самокультивується в особі суб'єкта національної держави (див. Richardson 1984). Отже, чи мусимо ми, як висловився Алан Рено, *oublier* Berlin* (див. Renaut 1995: 38; Allègre 1993)?

Здається, Університет не здатен далі відігравати модерну роль культурного закладу, що міцно закорінений у національній державі просвітницького зразка та постпросвітницькій Європі. Сьогодні у світі неперервної глобалізації посилення на національну культуру як *raison d'être* звучать чимраз непереконливіше, особливо з огляду на той факт, що сама держава, яка виступала партнером та стороною в цій угоді, сама переходить процес трансформації, відкидаючи — може, під тиском обставин — власне минуле, себто свої модерні обов'язки супроти Університету.

Увесь академічний світ чудово усвідомлює, що до рівня фінансування університетів (як природничих, так і гуманітарних наук) періоду холодної війни та жорсткої (між)народної конкуренції вороття не буде (див. Novey 1999). Наприклад, об'єднана Європа, очевидно, не має потреби в національних університетах у вузькому значенні слова. Адже метою процесу викладання та наукових досліджень має стати уніфікація, а не ізоляція окремих національних традицій. Посиланням на раціональне чи культуру з погляду суспільства бракує переконливості. Ці ідеї вже не мають такого політичного (та економічного) резонансу, адже змінилася політично-економічна конфігурація у цілому світі: в умовах нової глобальної конфігурації економіка дедалі незалежніша від політики. Тут варто пригадати тезу, яку запропонував Дені Родрік у праці *Has Globalisation Gone Too Far?* ("Чи не зайшла глобалізація задалеко?"):

найсерйозніше завдання для світової економіки в наступні роки — подбати, щоб глобалізація не йшла врозріз із внутрішньою соціально-політичною стабільністю країн світу... і пересвідчитися у тому, що міжнародна економічна інтеграція не має дезінтеграційного впливу на їхні суспільства (Rodrik 1997: 2).

Вважають, що державна влада дедалі більше відіграватиме роль адміністратора і щораз менше провідника духовних сил

⁶ Див. чудове англійсько-німецьке видання *The Conflict of the Faculties*. — New York: Abaris Books, 1979.

* *oublier* (франц.) — забувати, тут: "зректися Берліна". — Прим. перекл.

(нації) (див. Bauman 1998: 55-76; Albrow 1996: 163-183). Посилання на (Гумбольдтову) ідею культури та на (Кантову) ідею раціональності, що виконують функцію регуляторних ідей, на яких Університет побудовано як заклад, вже не знаходять належного відгуку серед політиків та суспільства, поза як в епоху глобалізованого капіталізму потреба в них, очевидно, відпала: ідея національної культури вже не може бути стрижнем функціонування сучасної держави. Зрештою, держава сама, себто при потребі (наприклад, зі страху перед економічною ізоляцією) поступово позбувається національних ознак у класичному сенсі. (У книзі *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, “Втрата контролю? Суверенітет у добу глобалізації”, Саскія Сассен описує теперішній, зумовлений глобалізацією стан речей як “часткову денаціоналізацію національної території”, а також “частковий перехід окремих компонентів державного суверенітету до інших інституцій, від супранациональних формацій до ринку світового капіталу” [Sassen 1996: xii]).

Отже, *raison d'être* Університету, що був важливим партнером національної держави, вичерпав себе. У цьому контексті цікаве спостереження сучасного співвідношення між владою та знанням належить Енді Грінові:

Для держави існувало безліч способів створити націю громадян. Вона мобілізувала їх та привчала до дисципліни в системі національної оборони; держава вела облік новонароджених, шлюбів та смертей; відстежувала, регулювала перетин кордонів та політичну активність громадян; призначала покарання та ув'язнювала... Однак насамперед давала громадянам освіту (Green 1997: 134, курсив мій).

Традиційний Університет перестав виступати партнером національної держави, оскільки це суперечить перспективі глобального споживацтва. Отже, внаслідок відходу модерності, як соціально-політичного, культурного проекту в умовах світового капіталообігу зменшується політична та економічна роль держави. Водночас послаблення ролі держави відбувається паралельно до послаблення ролі її модерної ідеологічної руки — Університету.⁷ Зміни в економіці та політиці помітити доволі

⁷ Енді Грін ставить питання про роль освіти в “постнаціональну добу”, стверджуючи, що згідно з теоріями глобалізації система національної освіти стає “мертвою, аніхронічною, недоречною, раптом втрачає свій сенс” (Green 1997: 3 і наст.).

легко⁸, важче розгледіти зміни потойбік співвідношення влада/знання, себто з перспективи знання. Змінилася влада та її характер, отже, під тиском обставин змінилося знання та його характер. Історичність цих двох процесів, очевидно, найповніше відображали історично-філософські концепції модерності: у сучасній формі науки про суспільство та людину з'явилися за владною вказівкою: на той час модерні держави або вже народилися, або саме народжувались. Мішель Фуко зосередився на аналізові модерної кримінології, психології, психіатрії, медицини, ідентичності та сексуальності. Однак подібні питання, можливо, доречні і щодо генеалогії Університету як закладу (див. Vall 1990).

Дозвольте мені, радше як фахівцеві з галузі вищої освіти, ніж філософові-культурологові зробити декілька дотичних зауваг. Оцінивши із соціологічної позиції сучасний стан Університету як закладу вищої освіти можна висувати: скрутні часи для вищої освіти настали у цілому світі. Тому не випадково, що після закінчення холодної війни, краху комуністичних режимів, розвою вільного ринку та неоліберальних ідей, такий публічний заклад, як Університет, опинився у центрі загальної уваги. Сучасні проблеми вищої освіти сягають набагато глибше, торкаючись проблем публічного сектору загалом. У дев'яності роки питання про фінансування та управління вищою освітою відкривали порядок денний у цілому світі. Цікаво, що схеми та керунок реформ збігався у країнах з різним політично-економічним устроєм, різними освітніми традиціями, не кажучи вже про різницю у технологічно-цивілізаційному розвитку (Johnstone 1998: 2). Незалежно від рівня добробуту держави — варто лише підбити підсумки останніх політичних заяв — для вищої освіти надходять скрутні часи

⁸ За словами Дженіса Дадлі:

У конфронтації з "реальністю" некерованих міжнародних/глобальних ринкових сил, держава поступово стає зайвою. Опинишись наодинці із глобальними ринковими силами держава, по-суті, відступила. Отож, ера сильної національної держави, очевидно, минула. Національні важелі управління економікою, національна державна та соціальна політика мають щораз менший вплив. Міжнародні ринки збуту і міжнародні ринки цінних паперів діють поза контролем національних урядів... Функцію держави зведено до ролі "нічного сторожа" класичного лібералізму. Отже, тепер вона забезпечує законність і порядок, захищає недоторканість договорів, дбає лише про такий рівень добробуту, що необхідний для захисту власності і належної свободи дій на ринках капіталу (Newson & Currie 1998: 27).

(див. Hovey 2000; Finn 2000). Бюджети й далі скорочуватимуть; держава надаватиме щораз менше підтримки, дбаючи про велетенські потреби в інших ділянках суспільного життя. Водночас на тлі щораз більшого невдоволення загалу публічною сферою у царині вищої освіти посилюватимуться тенденції до масовості та експансії.

Глобалізаційні процеси та жорсткі перегони між країнами знову актуалізували питання ролі держави у сучасному світі. Ось як це сформулював Світовий банк у першому абзаці статті "The State in a Changing World" ("Держава у світі змін"):

У цілому світі держава опинилася в центрі уваги. Довготривалі наслідки розвитку світової економіки змусили нас переглянути основні засади урядування: яку роль відіграватиме уряд, що буде в межах його можливостей, а що ні, як якнайкраще дати усьому лад (World Bank 1997:1)?

Перегляд засад Університету немислимий без перегляду сучасної держави: по-перше, від початку німецькі філософи поставили Університет на службу національній державі, водночас Університет традиційно був одним із найбільших споживачів податків. Сьогодні перегляд держави відбувається у двох площинах: з погляду сучасної національної держави та сучасної соціальної держави. Обидві ідеї тісно пов'язані з Університетом як модерним закладом. Кардинально нове визначення головних засад держави, безперечно, вплине і на Університет. Загалом у державі дедалі частіше вбачають радше "помічника", "регулювальника", "партнера" та "каталізатора", ніж прямого виробника економічного зростання та надавача соціальних послуг. Це означає нове визначення обов'язків держави супроти суспільства та прискіпливий відбір програм, що фінансуватимуться з державного бюджету. Словами з публікації Світового банку "важливо визначити, що робити, а що ні" — відтак вищу освіту цілого світу чекають скрутні часи. У публікації ОБСЕ *Redefining Tertiary Education* ("Новий погляд на вищу освіту") йдеться про "фундаментальні зміни" та "нову парадигму" вищої освіти для кожного, зокрема, про "історичний перехід" та "процес культурних змін". Я повністю погоджуюся із твердженням цієї статті про те, що "це ера пошуків, гіпотез, а в часи глибокого занепокоєння — численних реформ та есеїв у справі оновлення вищої освіти" (OECD 1998: 3,37,20,15).

Отже, дати відповідь на проблему Університету в ізоляції неможливо. Адже вона тісно пов'язана з питаннями культур-

них та цивілізаційних змін, зумовлених появою інтернету та інформаційних технологій, із питаннями глобалізації, соціальної та національної держав тощо. Внаслідок трансформаційних процесів низку завдань, які традиційно відносили до обов'язків держави, відтепер такими не вважають. У цьому контексті неабияке місце посідає питання про вищу освіту. Симптоматично, що держава готова радше підтримувати споживачів, ніж надавачів послуг, себто радше студентів, ніж заклади вищої освіти (мовою ОБСЕ — це “перспектива клієнта”). Окреслилася, зокрема, тенденція не тільки до відходу від держави — із закладів вищої освіти акцент перемістився у напрямку до “споживача” (Johnstone 1998: 4). Отже, у випадку вищої освіти можна зробити висновок, що загальний напрям реформ, який обрали уряди цілого світу за величезної підтримки супранаціональних організацій, — це запровадження пожиттєвої освіти для кожного, якнайширший доступ до знань за помірну плату, інтенсивне навчання у закладах, що фінансово незалежні та постійно зорієнтовані на ринок. Така тенденція розвитку сьогодні очевидна повсюди і відповідає співвідношенню влада/знання, себто стосункам між модерною національною державою та модерним Університетом, що, власне, і є предметом аналізу цієї статті.

III

Проблема зменшення ролі національної держави має величезні соціально-гуманітарні, економічно-політичні наслідки. Я погоджуюся з Зигмунтом Бавманом, який вважає, що постмодерністську модель “неможливо вибудувати у реаліях національної держави. Адже уже зараз її межі надто вузькі, щоб умістити чинники, вирішальні для організації взаємодії та динаміки соціального життя” (Bauman 1992: 65). Однак, що слід розуміти під фразою “зменшення ролі національної держави”? Цей загальний вираз зазнав чимало тлумачень. Пригадаймо лише декілька останніх: наголошуючи у своїй книжці *The Rerreat of the State* (“Відступ держави”) на “кардинальній зміні силового балансу між владою та ринком”, С'юзен Стрейндж, наприклад, вважає, що держава

зазнає метаморфози внаслідок структурних змін у суспільстві та економіці цілого світу... [вона] вже не може претендувати на окремий статус, як це було раніше. Держава стає ще одним, як не раз у минулому, просто ще одним джерелом вла-

ди, одним серед багатьох, що володіють обмеженим впливом та ресурсами (Strange 1996: 4, 73).

Мартін Елбров йде ще далі, стверджуючи, що

фактично національна держава перестала бути втіленням прагнень та втратила монополію на увагу з боку мешканців її території. Сепарація національної держави від соціальних відносин між її громадянами аж ніяк не завершена, проте вона вже істотно просунулася вперед.

Або ж стисло і ясно: “Суспільство і національна держава розлетілися на різні боки” (Albrow 1996: 170, 176). Інший учений-соціолог, дослідник глобалізаційних процесів Ульріх Бек, пропонуючи у своїй блискучій праці “Що таке глобалізація?” опис “другої модерності”, стверджує, що

пришестя глобалізації означає не тільки ерозію обов’язків та інституту держави, а й перебудову оснoвних підвалин її існування. Паралельно до сучасної світової спільноти національних держав друга модерність витворила потужну недержавну світову спільноту, що відрізняється від попередніх форм здійснення політичної влади. Її утворюють транснаціональні гравці різного калібру (Beck 2000: 103).

Щодо самої глобалізації, то вона творить багатовимірне, поліцентричне, умовне суспільство. У ньому співіснуюватиме національне та транснаціональне. Однак у глобалізаційній кампанії на карту поставлено не лише долю національної держави: йдеться як про політичну свободу, демократію, так і про саму суть нової політики. Адже якщо капіталізм перестане існувати, зникнуть стрижневі цінності суспільства праці, “історична ланка поміж капіталізмом, соціальною державою та демократією” (Beck 2000: 62). Врешті, розмірковуючи про сучасну національну державу, важливо уникати протиставлення глобальний/національний. Про це нагадує нам Саскія Сессен у вже згадуваній вище книзі “Втрата контролю? Суверенітет у добу глобалізації” та в праці *Globalization and Its Discontents* (“Глобалізація та розчарування від неї”): річ не просто у тім, що національна держава лише втрачає вагу, йдеться не про те, що “хтось виграє там, де втратить інший”, бо “держава сама була головною дійовою особою у впровадженні глобальних процесів; через свою причетність держава сама зазнала істотних змін” (Sassen 1996: 29). До того ж держава робить свій внесок у “легалізацію” нових форм економічної діяльності (Sassen 1998: 200). У цьому сенсі проблема альтернативи “держави чи ринки” (див. Colclough & Minor 1991), мабуть,

не стоїть настільки гостро, як здається на перший погляд. Міркування на тему національної держави схиляють нас до роздумів про глобалізацію та її природу: йдеться про соціальний процес чи про політичну реторику? (див. Scott 1997:1). Чи можна її взагалі вважати політичним процесом, і якщо це так, то наскільки вона є проєктом політичним, а не економічним. Врешті-решт, чи сприймаємо ми досі глобалізацію як “один із варіантів”, чи вона уже стала “реальністю”.⁹ На запитання, чи зникне держава, відповім: держава не зникне, однак те, що від неї залишиться, без сумніву, не буде вже тією державою, яку ми всі добре знали. Вона вже не надаватиме соціальних послуг і не забезпечуватиме громадського сектору, а виконуватиме, мабуть, радше роль арбітра у протистоянні передусім економічних сил-конкурентів, гарантуючи чесну гру для всіх учасників. Мені дуже імponує відверта позиція, яку висловив Томас Фрідмен у своїй останній, контроверсійній книжці *The Lexus and the Olive Tree* (“Лексус та оливкове дерево”):

Не я почав глобалізацію і не в моїх силах її зупинити, не завдавши розвитку людства величезної шкоди. Втім, я не збираюся гаяти час на такі спроби. Найбільше, про що я волю думати, це — як використати цю систему, як домогтися хоч якогось захисту для якомога більшої кількості людей (Friedman 1999: xviii).

Застосовуючи повище протиставлення, додаю лише, що колапс Університету як модерного закладу вже “реальність”. І наше завдання — узяти все найкраще від цієї нової (постмодерної, глобалізованої, постнаціональної) академії, що народжується.

IV

Наскільки вірогідно те, що гармонія та плідна рівновага між національною державою та Університетом як модерними інститутами тривала доти, доки у рівновазі перебували модерні форми влади та знання? Два паралельні продукти модерності: національна держава та модерний Університет донедавна жили у напручуд тривалому симбіозі. Сьогодні ж,

⁹ Див. дискусію поміж Томасом Фрідменом й Ігнасіо Рамоне в часописі *Foreign Policy* за осінь 1999 (Fall), де вимальовується різниця між французькою та американською перспективою глобалізації.

як висловився Роберт Голтон у праці *Globalization and the Nation-State* (“Глобалізація та національна держава”): “Окремі національні держави... мають справу не лише з транснаціональними економічними силами, а й значною мірою із транснаціональними регулятивними організаціями” (Holton 1998: 80-81).

Дедалі більше людей усвідомлюють, що такий Університет, який створили і запропонували світові німецькі мислителі XIX сторіччя, продукт культурно та історично детермінований. Водночас його форма, завдання та функції чи, скажімо, сподівання і вимоги, які щодо нього висуває культура й суспільство, у середовищі яких він існує, нічим наперед не визначені. У своїй сучасній формі Університет — дитя модерну; він старіє разом з ним, щораз чутливіший до політично-економічних, соціальних трансформацій, як і, зрештою, будь-який інший (модерний) заклад. Традиція двадцяти п’яти сторіч Платонівської Академії або восьми сторіч Болонського університету, очевидно, не має значення.

Мислителі Просвітництва ніколи б не вигадали Університет, якби вперше в історії європейської думки не довели, що розвиток знання і політичний прогрес йдуть рука в руку. На думку Алана Блума, Просвітництво було надзвичайно сміливою філософською авантюрою, бо взяло собі за мету здійснити таку реструктуризацію політичного та інтелектуального життя, внаслідок якої воно перейшло б під тотальний контроль філософії та науки. Отже, вища освіта забезпечила осовні засади ліберальної демократії, перетворившись на резервуар ліберально-демократичних принципів. Однак ми маємо право запитати, що ж відбувається, якщо під дією процесів глобалізації повільно, але невпинно змінюється традиційна політична архітектура? Що відбувається, якщо губиться зв’язок між політичним прогресом та розвитком знань? Що ж відбувається, якщо знання — в сенсі того знання, що було створено у традиційному Університеті за найкращими німецькими ідеалами діяди освіти (викладання) і науки — не є вирішальним для політики?

Можливо, питання варто сформулювати так: який альтернативний комплекс універсальних легітимаційних ідей можна запропонувати Університетові, якщо основний наратив, у межах якого Університет сприяв утворенню ліберального, поміркованого суб’єкта національної держави, ніби виявився зайвим? Чи взагалі можливо у дедалі постмодерніші часи відшу-

кати такий стабільний (та переконливий) базовий наратив? Науковець — утім, як і гуманіст чи філософ — уже давно відмовилися від ролі історичного чи то пак культурного героя, яким він/вона були в епоху Просвітництва і частково в епоху Позитивізму.¹⁰

Очевидно, після того, як ідея “культури” (а особливо — ідея “національної” культури) втратила будь-який вплив на роботу Університету як закладу, слід шукати нових ідей. Адже ідею культури як ідею-регулятор, на якій ґрунтувався принцип роботи Університету, виробили філософи, а згодом — прийняв цілий світ. Однак з’ясувалося, що знайти серед сучасних ідей такі гранд-ідеї, які б враховували соціальний зв’язок, надзвичайно складно, якщо взагалі можливо. Натомість — і це головна теза мого есею — немилосердна логіка споживачтва породила ідею, яку захоплено вітали найкращі американські університети. Йдеться про ідею “блискучої освіти”, побудовану на ідеалі найефективніших, ходових знань-бестселерів, які можна здобути у найкоротші строки. Як пишуть численні коментатори цього феномену, Університет ось-ось перетвориться на зорієнтовану на споживача-клієнта корпорацію, засновану на засадах бюрократичного правління.¹¹ Зацитую тільки одну рекомендацію:

Єдиний крок, який має зробити, очевидно, вища освіта, — це продавати свій товар на ринкові так, як це роблять інші бранжі (Leslie & Fretwell 1996: 31)...

¹⁰ Серед філософів найкраще показав зменшення соціальної ваги цих постатей Річард Рорті. Порів. мій коментар з цього приводу в “After Philosophy: The Novelist as Cultural Hero of Modernity?” // *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*. — 1998. — No. 92.

¹¹ Покійний Біл Рідінгс писав саме про “University of Excellence”. З перспективи практики цікавішими є такі дві праці: David W. Leslie and E. K. Jr. Fretwell, *Wise Moves in Hard Times: Creating and Managing Resilient Colleges and Universities*. — San Francisco: Jossey-Bass, 1996 і *Reinventing the University: Managing and Financing Institutions of Higher Education* / Ed. by Sandra L. Johnson and Sean C. Rush. — New York: John Wiley & Sons, 1995, що розвіяли найменші сумніви щодо загального напрямку, в якому Університет рухається як заклад. Його мета — “постачати привабливий продукт за поміркованою ціною — забезпечувати суспільство добрим товаром за його гроші” (Leslie & Fretwell 1996: 26). Цитуючи іншу книжку: “Вища освіта ніколи не буде тою, що була. Реакцією з боку політичної та корпоративної Америки стала ґрунтовна реструктуризація вищої освіти” (Johnson & Rush 1995: 22). Настав час для Університету дати відповідь ...

Під цим оглядом, головними для характеристики Університету будуть такі гасла: менеджерський, корпоративний, підприємницький¹², а також корпоратизація, маркетингація та “академічний капіталізм”¹³ тощо.

Отже, національна свідомість вже не відіграватиме головної ролі у соціальному житті сучасних технологічно розвинутих держав, а національна ідентичність вже не буде головним цементувальним чинником для суспільства пізнього модерну.¹⁴ За словами С'юзен Стрейндж: “Сьогодні чимраз сумнівною видається здатність держави ... претендувати на таку лояльність з боку громадян, яка б перевищувала їхню лояльність щодо сім'ї, фірми, політичної партії чи навіть іноді щодо місцевої футбольної команди” (Strange 1996: 72). Отже, відтепер для функціонування Університету як закладу замало виконувати лише насущне соціальне завдання, дбаючи про духовне життя мешканців раціональної національної держави. Без сумніву, Університет продовжує жити і працювати, проте принцип його роботи кардинально змінюється: або він керується логікою виробництва та споживання (знань), себто ліпше-гірше продає свій товар, або ж з усіх сил бореться з

¹² Варто звернути увагу на дві визначні книжки, що з'явилися за останнє десятиріччя: Janice Newson and Howard Buchbinder, *The University Means Business: Universities, Corporations and Academic Work*. – Toronto: Garamond Press, 1988; Jan Currie and Janice Newson (eds), *Universities and Globalization: Critical Perspectives*. – London: Sage, 1998. Обидві книги пропонують докладний опис і ретельну інтерпретацію соціологів, політологів, дослідників цього характерного для англomовних університетів феномену. Ученим вдалося показати, як ідеологія вільного ринку проникає в Університет у формі практик, навропростець запозичених у корпоративного світу (топ-менеджмент, ректори в ролі виконавчих директорів, радше призначені, ніж обрані декани, звітність, приватизація, показники успішності тощо)

¹³ “Академічний капіталізм” – термін, який вперше вжили Шейла Слафтер і Ларі Леслі. Я цілком погоджуюся з діагнозом, який вони встановлюють:

Глобалізація політичної економіки наприкінці ХХ сторіччя порушила схеми професійного функціонування Університету, напрацьовані за останні сто років. Глобалізація створює нові структури, стимули та форми винагороди для окремих ділянок академічних досягнень, встановлюючи водночас обмеження і перешкоди для інших” (Slaughter & Leslie 1997:1).

¹⁴ Через очевидні історичні причини зазначена еволюційна схема не буде чинною для закладу модерного Університету в Центральній Європі. Однак він щомиті може опинитися чи вже опинився перед проблемами та ідеологією, що їх принесли глобалізація.

державою, що у цілому світі щораз менш охоча фінансувати університет як публічний заклад. Натомість Університет покликається на свої права, здобуті в культурі модерну (див. Hovey 1999, Hovey 2000, Johnstone 1998). (Причина того, що держава радше практично, як теоретично дедалі менше переймається долею Університету — попри тиск, що його чинить глобалізація у сенсі конкурентоспроможности та зменшення бюджетних витрат — криється у її холодному розрахунку. На нього зазвичай рідко впливає усвідомлення культурних змін, про які я пишу. Університет вже не є партнером держави, він радше став прохачем, отже, держава і ставиться до нього як до прохача. Цей факт особливо очевидний у країнах Центральної Європи. Як сумно зауважили автори важливої книги *Higher Education Under Fire* (“Вища освіта під обстрілом”), що вийшла нещодавно в Америці: *ми вже не є найвищим пріоритетом*. (Bérubé & Nelson 1995: 7 та наст.). Зміну пріоритетів серед академічних дисциплін найкраще передають слова Слафтера та Леслі з книги *Academic Capitalism*, “Академічний капіталізм” (1997: 208): “Центр академії перемістився з осердя, що його творили загальні дисципліни, до підприємницької периферії”.

Найнагальніше питання можна, мабуть, сформулювати так: яке майбутнє чекає Університет, що позбувся своєї культурної, державницької та національної місії? Чи Університет справді мусить рухатися до моделі щораз ефективнішої корпорації, такої собі бюрократичної структури, що боротиметься за своє місце на ринку з іншими, подібними, ізольованими бюрократичними системами, шукаючи клієнтів для своїх освітніх послуг, які слід, зрештою, продати (себто перехід від “академії-колегіуму до корпоратизованого підприємства”, як змалював цей процес Ян Мак Ней)? Чи здобування професійних знань таки не менш важливе, ніж соціальна місія, що донедавна відігравала головну роль у творенні національної свідомости? Чим, у соціальному сенсі слова, буде (потенційний) Університет, утворений споживачами?¹⁶

¹⁶ Передусім порів. дискусію навколо “виїмкового” місця вищої освіти в суспільстві на противагу до “виживацьких” настроїв у *The Postmodern University? Contested Visions of Higher Education in Society* / Ed. by Anthony Smith and Frank Webster. — London: Open University Press, 1997. Єдиний ще можливий варіант самозахисту для Університету — наголошувати на унікальній природі власне університетського досвіду, хоч цього, правду кажучи, вже замало.

Або ж, як демонструють автори чудового видання *Universities and Globalization* (“Університет та глобалізація”), запитання може звучати так: чи існує небезпека беззастережного перенесення та застосування бізнесових практик в Університеті? Чи за таких умов Університет не втратить критичної налаштованості до суспільства? Чи не перетворяться дослідники незабаром на підприємців (“академічних капіталістів”)? Чи справді Університет виконує виїмкову культурну функцію? Чи глобалізація ніщо інше, як “режим правди” (у сенсі Фуко), нова форма фундаменталізму? Врешті-решт, вища освіта — це зайвий комфорт чи суспільний здобуток?¹⁶ Водночас характеристика економічно-політичного контексту на противагу до культурно-філософського може звучати так:

реформи інститутів соціальної держави більшість західних демократій народжує у великих муках. Модерний Університет – вагомий претендент на державні ресурси, адже він став обов’язковим елементом бюджету ... в усіх країнах запанувала ситуація, коли держава уже не має засобів, щоб задовольнити щораз більшу кількість претензій, особливо у тракті прискороної інтернаціоналізації економіки (Melody 1997: 76).

V

Питання про сьогодення Університету можна сформулювати на підставі знову ж таки “фундаментальних текстів” цього закладу: текстів німецьких ідеалістів (цього за словами Германа Рьорса (1995: 18) “сучасного університетського статусу у класичному сенсі слова”). Тут варто звернутися до текстів Ньюмена та Дьюї чи до сучасніших авторів: Алана Блума, Річарда Рорті в Америці, Ніцше, Ясперса, Гайдеггера, Габермаса, Ліотара, Дерріди та Фуко в Європі. Цікаво ознайомитися, зокрема, з критичними нападами Руссо та Ніцше на Університет як заклад. Адже дискусію навколо модерного Університету годі уявити без ширших проблем модерності, що становить собою велетенський культурний, соціально-політичний проєкт. Я переконаний, що лише на цьому тлі можна з’ясувати завдання та характеристики, що їх Університетові приписує модерність. І тільки тоді ми по-новому сформулюємо їх для сучасного світу вічно мінливої пізньої модерності. Звичайно, можна вдавати, що нічого не сталося (і нічого не

¹⁶Зазначені питання лягли в основу цього надзвичайно корисного збірника.

станеться, адже вища освіта має вирішальне значення для цивілізаційного успіху, скажімо, молодих центрально-європейських демократій якраз у момент вступу до Європейського Союзу. Однак проблема полягає у тім, що це голі слова, і на них годі вибудувати струнку візію Університету. Держава більше не бачить для себе вигоди у серйознішому фінансуванні закладу, що втратив свою національно-державницьку функцію для суспільства.¹⁷

До речі, варто згадати ще один вимір нашої дискусії. Адже поступове завершення проєкту модерності вплинуло чи незабаром вплине не тільки на Університет як заклад. Схожу радикальну кризу своєї тотожності переживає ще один продукт модерності — постать інтелектуала — знайома нам завдяки французам Золя чи Сартрові (можливо, навіть і Фуко). Отже, як виявилось, інтелектуал теж, на добре чи на зле, тісно пов'язаний з модерністю.¹⁸ Сумніви щодо модерності незмінно супроводжують сумніви щодо фігури інтелектуала. Відтак час од часу лунає фраза, що “віра інтелектуалів у свої дії та вчинки похитнулася, і поруч не має жодного, хто став

¹⁷ Я залишаю осторонь надзвичайно цікаві, хоч надмір ідеологічні дискусії, що точилися у 90-ті роки в США навколо Університету. Учасники дебатів передбачали сучасну боротьбу між консерваторами і лівими за інтелектуальну гегемонію; під цим оглядом одні й другі нападали або захищали Університет. З позиції філософії вони не мають особливого значення, хоча з погляду американської культури і суспільства, вони виявилися визначальними для поступового процесу зміни ставлення американської громадськості до Університету як закладу. Дозвольте мені згадати тут трьох мислителів: Martin Anderson, *Impostors in the Temple*. – New York: Simon and Schuster, 1992; Roger Kimball, *Tenured Radicals: How Politics Has Corrupted Our Higher Education*. – New York: Harper and Row, 1992; Dinesh D'Souza, *Illeberal Education: The Politics of Race and Sex on Campus*. – New York: The Free Press, 1991. З філософського погляду, важливішим видається Bruce Wilshire, *The Moral Collapse of the University*. – New York: SUNY, 1990 і, особливо, бестселер Allan Bloom, *The Closing of the American Mind*, опублікований у 1987.

¹⁸ Я писав про цей процес у книжці *The Dilemmas of Identity: the Self-Image of the Philosopher in Postwar French Thought* (польською мовою) або в таких текстах, як наприклад, “Zygmunt Bauman and the Question of the Intellectual in Postmodernity” // *Working Paper Series*. – Berkeley: Center for Western European Studies. – 1997. – No. 22; “Between the Community and the Text (French Philosophy, Politics and the Figure of the Intellectual – from Sartre to Foucault)” // *Trames. A Journal of the Humanities and Social Sciences*. – Tallin: Academy of Sciences Press. – 1998. – No. 2. – Vol. 2.

би на захист Університету” (Smith & Webster 1997: 5). Без сумніву, у цьому контексті цікаво дослідити взаємозв’язок між постаттю інтелектуала та закладом модерного Університету — з перспективи вимог, які висуває до обох проєкт модерності. У ХХ сторіччі лінії історії Університету та історії інтелектуала перебігають паралельно. Було б цікаво зіставити на подібність причини їхнього сучасного викінчення (чи, може, лише нової дефініції).

Загалом з’ясувалося, що культура дуже боляче переживає виснаження модерності: вона знову змушена по-новому сформулювати завдання для своїх соціальних інститутів та сценарій для своїх культурних героїв. Успіх культури у цій непростій справі відновить життєздатність відповідних інститутів та культурних героїв; у разі невдачі відбудеться їхня культурна стерилізація. Адже у чимраз постмодернішому культурному середовищі традиційна постать інтелектуала видається непереконливою. Модерний Університет як заклад теж наче опинився перед подібним вибором: або він винайде нову регулятивну ідею, або йому доведеться прийняти правила гри бюрократичних, споживацько-орієнтованих корпорацій, або ж він вкотре спробує винайти для себе нову роль у модерній культурі — зараз про неї ще мало що відомо. Однак її трансформаційний потенціал має дорівнювати ролі, що її Університетові запропонували Кант, Гумбольдт, Фіхте та Шляєрмахер (попри усі відмінності між ними).¹⁹ Кардинальна зміна поглядів на Університет двісті років тому, без сумніву, гідна велетенських соціально-культурних перетворень того часу. Зараз доволі важко спрогнозувати появу нових ідей Університету, схожих за ефектом до ідеї німецьких ідеалістів.

У тракті цих роздумів варто пам’ятати, що та роль, яку запропоновано Університетові на зламі ХІХ сторіччя, невіддільна від тогочасного контексту. Адже ідея модерного Університету не виникла на пустому місці. Услід за Мішелем Фуко це можна назвати альянсом між владою та знаннями. Або ж це можна назвати альянсом між наукою та політикою (яскравим прикладом якого були стосунки між американською наукою та американською політикою у період холодної

¹⁹ Згадаймо якою була ситуація Університету, доки не було втілено ідеї німців. Як говорить Бйорн Вітрок, “немає жодного сумніву, що радикальна німецька філософія допомогла відродити саме поняття Університету тоді, коли Університет в Європі як ніколи опинився під великою загрозою” (Wittrock 1993: 314).

війни, про які нещодавно писав Ноам Хомський (1997: 171 та наст.). Водночас ідею модерного Університету можна вважати чудовою адаптацією до потреб новонароджених, чи майже народжених національних держав того часу та ідеальним втручанням природничих та гуманітарних наук у соціальні середовища, що перебували у процесі трансформації.

За цими міркуваннями можна поставити наступне запитання: що у сучасному світі може запропонувати Університет як заклад, дефрагментація, плюралізація, космополітизація, мультикультуралізація та мультиетнізація якого невпинно просувається? Після двох сторіч пліч-о-пліч з національною державою модерний Університет раптом вимушений шукати нового *raison d'être*, по-новому обґрунтувати своє існування, по-новому виправдати свій — надзвичайно високий — культурний статус. Можна легко заперечити, що все залишається, як було, адже процеси, про які йдеться, по-перше, тривають багато років, по-друге, з'являються не завжди і не повсюдно, як, скажімо, у Центральній Європі. Водночас відомо, що соціальна революція у Центральній Європі справді перебігає надзвичайно бурхливо, і кожна мить ми можемо опинитися вічна-віч із проблемами, які доводиться долати Університетам англомовних країн від Нової Зеландії та Австралії до Канади та Америки. Гадаю, це добра ідея поміркувати над ними заздалегідь, шукаючи можливого розв'язання ще навіть до появи самих проблем (особливо, враховуючи той вплив, який мають тепер супранаціональні організації на реформи вищої освіти у Центральній Європі²⁰).

²⁰ Особливо цікаво порівняти позицію Світового Банку, ОБСЕ, ЮНЕСКО щодо вищої освіти XXI-го сторіччя та заходів, які слід вжити задля виходу із сучасної загальної кризи. Особливо варто подивитись чотири книги OECD: *Universities Under Scrutiny, Education and the Economy in a Changing Society, Financing Higher Education: Current Patterns* і, особливо, *Redefining Tertiary Education* (Paris: OECD – 1987, 1989, 1990, 1998 відповідно). Див. також видання Світового Банку *Higher Education: The Lessons of Experience*. – Washington: Author, 1995 і “Proceedings of the UNESCO 1998 World Conference on Higher Education”. Див. також вибірку політичних декларацій Світового Банку, таких, як наприклад, Michael Gibbons “Higher Relevance in the 21st Century”, Elaine El-Khawaw “Quality Assurance in Higher Education: Recent Progress; Challenges Ahead” або D. Bruce Johnstone “The Financing and Management of Higher Education: A Status Report on Worldwide Reforms”, що готувалися до Паризької конференції (досяжні on-line).

VI

Повернімось на хвилю до проблеми практичного застосування сучасного Університету в умовах, коли він уже не ліцензує влади для побудови національної ідентичности: можливо, Університет міг би відігравати важливу роль, підтримуючи, наприклад, (частково уже призабуті) ідеали цивільного суспільства?²¹ Виникає запитання: кому вони потрібні, ці ідеали? Безперечно, суспільству, адже воно, хоч як парадоксально, вже не має де їх навчитися. Однак, як здійснити перехід від національних до цивільних ідеалів, що принципово діють не лише на місцевому рівні? Перехід американського університету від ідеалу (американської) культури до ідеалу фінансово незалежної (освітньої) корпорації — що його називають “корпоратизацією” (Newson 1998: 108 та наст.) — не варто копіювати, не започаткувавши дискусії навколо його наслідків. Відкритим залишається тільки питання, як довго існуватиме хоч мінімальний вибір у сучасному світі стрімкої гомогенізації. Якби такий вибір був — уявімо собі це в оптимістичних барвах — Університет став би центром плюралістичної, багатовекторної думки, котра б дбала про ідеали цивільного суспільства, яке живе у щораз подібнішому до корпорації світі глобального капіталу (див. Soley 1995; Beck 2000; Bauman 1998).

Як заклад Університет, можливо, й уникне пасток глобалізації, створивши нову велику ідентифікаційну ідею (і великий наратив у ролі її осердя). Як переконливо довів Рідінгс, такими ідеями були ідея раціонального та ідея (національної) культури; можливо, схожа ідея могла б стати ідеалом цивільного суспільства. Водночас — як не перетворити ці ідеали на “гранду”, щоб їх не відкинули за постмодерною звичкою, як відкидають усі великі модерні наративи? Як реконтекстуалізувати ідеали цивільного суспільства так, щоб вони не видавалися надто модерними, себто надто монолітними, надмір заідеологізованими? Якої обробки надати їм, аби вони не зникли разом із великими соціальними проектами, що їх принесли Просвітництво та Французька революція? Якщо такий напрям думки не дасть жодних результатів, Університетові залишиться

²¹ У цьому контексті паралельно слід ознайомитися із двома текстами Stanley N. Katz: “Can Liberal Education Cope?” (виступ 1997 року) і “The Idea of Civil Society” (виступ 1998 року), обидва опубліковані на його прінстонському веб-сайті.

жіба перейти до чистої логіки збитків та прибутків, виробництва та споживання, звідки назад дороги немає.

Університет, що погодився працювати в межах, продиктованих лише логікою (неоліберального) економічного світу з плином часу, очевидно, перетвориться на справжнісіньку корпорацію (і не відчуватиме ані найменшого жалю з приводу того, що він “освітня корпорація”). Це буде кінцем Університету як модерного закладу. Тому я погоджуюся з висловлюванням Слафтера та Лесли про те, що “інститут вищої освіти та факультет у ролі його двигуна переживають у цьому сторіччі безпрецедентні зміни” (Slaughter & Leslie 1997: 1). Звичайно, це аж ніяк не означає кінця Університету: це лише кінець певного способу сприйняття Університету. Зрештою, упродовж двохсотрічного періоду ми вже мали змогу ознайомитися з цією концепцією. Без своєї національно-державницької орієнтації (себто деідеологізований) під тиском зовнішніх обставин Університет вимушений шукати для себе нового місця у культурі. Бо не знайшовши його, він перетвориться на освітню корпорацію, завдання якої полягатиме у вишколі спеціалістів — швидко, дешево та ефективно — бажано, звичайно, дуже швидко, дуже дешево і дуже ефективно.

Сьогодні соціально-культурні зміни відбуваються з такою швидкістю, яку ще двадцять років тому важко було собі уявити. Світ змінюється щораз швидше, однак Університет дедалі менше впливає на цей процес (якщо він взагалі коли-небудь впливав). Університет став одним із багатьох бюджетних пунктів, на який бажано зменшити видатки. Тепер певно лише одне: у культурі немає нічого постійного чи гарантованого, ані статусу, ані місця, ані ролі чи соціального завдання. Цей факт добре усвідомлюють усі, чий вплив у культурі різко впав. Водночас учасникам сучасних дебатів навколо майбутнього Університету, безперечно, слід уникати менталітету виживання. Зрештою слова Зигмунта Бавмана про загальну природу глобалізації — “Йдеться не про те, щоб *робити* те, що нам до вподоби чи те, на що ми сподівалися. Йдеться про те, що *відбувається з усіма нами*” (Bauman 1998: 60) — стане реальністю, особливо з огляду на глобалізацію вищої освіти.

VII

Отже, потенційна приченість проекту модерності та національної держави також охоплює зменшення потенційної

ролі модерного Університету як закладу. Останній буде вимушений шукати собі нового місця у культурі та нових ідей для організації своєї діяльності, щойно припиниться гармонійна співпраця між владою та знаннями — чи точніше: національною державою та національною свідомістю, що її Університет забезпечує. Наслідком глобалізації є знецінення всіх національних проєктів, а серед них — і Університету як (зорієнтованого на націю та державу) закладу. Якщо за Університетом уже не стоять ідеї нації, раціонального чи (національної) культури, тоді або варто створити нові ідеї, або ж Університет приречений віддатися на милість всеїдної логіки споживацтва. За цією логікою Університет, що позбувся своїх стосунків із владою та своєї модерної національно-державницької місії, тепер тільки “продаватиме” свій “продукт-освіту”, як перша-ліпша бюрократична освітня корпорація. Вивчення майбутнього Університету немислиме без його дослідження в рамках ширшого культурно-філософського та політичного проєкту модерності.

Підсумовуючи: сучасний процес культурно-політичної, економічної трансформації, який зумовила глобалізація, а також зменшення ролі держави підважують самі засади модерної моделі Університету. Його ідеї зазнають радикально нового формулювання. Уже запропоновано, рекомендовано чи нав'язувано цілком нові моделі функціонування Університету. Упродовж двохсот років криза Університету була не надто серйозною, однак зараз ми всі свідки тектонічних зсувів тієї фундаментальної ролі, що її донедавна відігравали національні держави. Саме на цьому ґрунті виник знайомий нам модерний Університет. Без сумніву, ми ще матимемо *якісь* Університети. Проте йдеться про інше: зараз майбутній силует Університету якраз перебуває у процесі формування. За ним надзвичайно цікаво спостерігати; корисніше, однак, — його збагнути; а найкорисніше — спробувати вплинути на нього.

Подяка

Я хочу висловити подяку за щедру підтримку, яку у формі стипендії до Міжнародного інституту відкритого суспільства мені надав Центр політичних досліджень Центрально-Европейського університету. Ця стаття є адаптованою версією вступної лекції, яку я прочитав у Центрально-Европейському університеті, у Будапешті 29 березня 2000 року, куди мене запросили як професора.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Albrow, Martin. 1996. *The Global Age. State and Society Beyond Modernity*. – Blakwell.
- Allègre, Claude. 1993. *L'Âge des savoirs: pour une renaissance de l'université*. – Galimard.
- Ball, Stephen J. (ed.). 1990. *Foucault and Education: Disciplines and Knowledge*. – Routledge.
- Barnet, Richard J. & Cavanagh, John. 1997. *Global Dreams. Imperial Corporations and the New World Order*. – Simon and Schuster.
- Barzun, Jacques. 1993. *The American University: How It Runs, Where It Is Going*. – University of Chicago Press.
- Bauman, Zygmunt. 1992. *Intimations of Postmodernity*. – Routledge.
- _____. 1998. *Globalization: The Human Consequences*. – Polity Press.
- Beck, Ulrich. 2000. *What Is Globalization?* / Transl. by P. Camiller. – Polity Press.
- Bender, Thomas (ed.). 1998. *The University and the City: From Medieval Origin to the Present*. – OUP.
- Bérubé, Michael & Nelson, Cary (eds). 1995. *Higher Education Under Fire*. – Routledge.
- Blackwell, Albert. 1991. *Friedrich Schleiermacher and the Founding of the University in Berlin*. – Mellen Press.
- Bowen, Howard & Schuster, Jack. 1986. *American Professors: A National Resource Imperiled*. – OUP.
- Chomsky, Noam (ed.). 1997. *The Cold War and the University. Toward an Intellectual History of the Postwar Years*. – New Press.
- Colclough, Christopher & Manor, James (eds). 1991. *States or Markets? Neoliberalism and the Development Policy Debate*. – Clarendon Press.
- Currie, Jan & Newson, Janice (eds). 1998. *Universities and Globalization: Critical Perspectives*. – London: Sage.
- Ferry, Luc et Renaut, Alain (eds.). 1979. *Philosophies de l'université*. – Payot
- Finn Jr., Chester E. 2000. *A Different Future for Higher Education?* – Fordham Foundation.
- Friedman, Thomas L. 1999. *The Lexus and the Olive Tree*. – Farrar, Straus & Giroux.
- Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. – Polity Press.
- Green, Andy. 1997. *Education, Globalization and the Nation State*. – Macmillan.
- Guéhenno, Jean-Marie. 1995. *The End of the Nation-State* / Transl. by Victoria Elliott. – University of Minnesota Press.
- Guiomar, Yves. 1990. *La Nation entre l'histoire et la raison*. – La Découverte.
- Holton, Robert J. 1998. *Globalization and the Nation-State*. – St. Martin's Press.
- Hovey, Harold A. 2000. *State Shortfalls Projected Despite Current Fiscal Prosperity*. – The National Center for Public Policy and Higher Education.
- _____. 1999. *State Spending for Higher Education in the Next Decade. The Battle to Sustain Current Support*. The National Center for Public Policy and Higher Education.
- Humboldt, Wilhelm von. 1979. *Über die innere und aussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin* // Luc Ferry,

- J.-P. Pesron & Alain Renaut (eds), *Philosophies de l'Université. L'idéalisme allemand et la question de l'Université.* – Payot.
- Johnson, Sandra L. & Rush, Sean C. (eds). 1995. *Reinventing the University: Managing and Financing Institutions of Higher Education.* – New York: John Wiley & Sons.
- Johnstone, D. Bruce. 1998. The Financing and Management of Higher Education: A Status Report on Worldwide Reforms // UNESCO World Conference on Higher Education. [Досяжний on-line]
- Kant, Immanuel. 1970. *Political Writings.* – CUP.
- _____. 1979. *The Conflict of the Faculties.* New York: Abaris Books.
- Keller, George. 1983. *Academic Strategy.* – Johns Hopkins University Press.
- Kerr, Clark. 1994. *Troubled Times for American Higher Education: The 1990s and Beyond.* – SUNY Press.
- Kwiek, Marek. 1999. Dylematy tożsamości. Wokół autowizerunku filozofa w powojennej myśli francuskiej. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- _____. 1998. After Philosophy: The Novelist as Cultural Hero of Modernity? // *Theoria: A Journal of Social and Political Theory.* – 1998. – No. 92.
- _____. 1996. *Rorty's Elective Affinities. The New Pragmatism and Postmodern Thought.* – Poznań: Adam Mickiewicz University Press, 1996.
- Leslie, David W. and Fretwell, E. K. Jr. 1996. *Wise Moves in Hard Times. Creating and Managing Resilient Colleges and Universities.* – San Francisco: Jossey-Bass.
- Lucas, Christopher J. 1996. *American Higher Education: A History.* – New York: St. Martin's Press.
- Liotard, Jean-François. 1984. *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge.* – Manchester University Press.
- Marsden, George M. 1994. *The Soul of the American University.* – OUP.
- McClelland, Charles E. 1980. *State, Society, and University in Germany, 1700-1914.* – Harvard University Press.
- McNay, Ian. 1995. From the Collegial Academy to Corporate Enterprise: The Changing Cultures of Universities // Tom Schuller (ed.), *The Changing University?* – Open University Press.
- Melody, William. 1997. Universities and Public Policy // Anthony Smith & Frank Webster (eds), *The Postmodern University? Contested Visions of Higher Education in Society.* – London: Open University Press.
- Newson, Janice. 1998. The Corporate-Linked University: From Social Project to Market Force // *Canadian Journal of Communication.* – Vol. 23.
- Newson, Janice & Buchbinder, Howard. 1988. *The University Means Business: Universities, Corporations and Academic Work.* – Toronto: Garamond Press.
- OECD. 1990. *Financing Higher Education. Current Patterns.* Author.
- _____. 1987. *Universities Under Scrutiny.* Author.
- _____. 1989. *Education and the Economy in a Changing Society.* Author.
- _____. 1998. *Redefining Tertiary Education.* Author.
- Readings, Bill. 1996. *The University in Ruins.* – Harvard University Press.
- Renaut, Alain. 1995. *Les Révolutions de l'université. Essai sur l'amodernisation de la culture.* – Calmann-Lévy.
- Richardson, Herbert (ed.). 1984. *Friedrich Schleiermacher and the Founding of the University of Berlin.* – Edwin Mellen Press.

- Rodrik, Dani. 1997. *Has Globalization Gone Too Far?* – Institute for International Economics.
- Röhrs, Hermann. 1995. *The Classical German Concept of the University and Its Influence on Higher Education in the United States.* – Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Rothblatt, Sheldon. 1997. *The Modern University and Its Discontents.* – CUP.
- Rothblatt, Sheldon & Wittrock, Björn. 1993. *The European and American University Since 1800.* – CUP.
- Rudolph, Frederick. 1991. *The American College and University: A History.* – Athens: University of Georgia Press.
- Sassen, Saskia. 1996. *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization.* – Columbia University Press.
- _____. 1998. *Globalization and Its Discontents.* New Press.
- Schelling, Friedrich W. J. 1963. *On University Studies.* – Ohio University Press.
- Schleiermacher's Writings on Academia.* 1994. – Edwin Mellen Press.
- Scott, Alan (ed.). 1997. *The Limits of Globalization. Cases and Arguments.* – Routledge.
- Slaughter, Sheila & Leslie, Larry L. 1997. *Academic Capitalism: Politics, Policies, and the Entrepreneurial University.* – Johns Hopkins University Press.
- Smith, Anthony & Webster, Frank (eds). 1997. *The Postmodern University? Contested Visions of Higher Education in Society.* – London: Open University Press.
- Soley, Lawrence C. 1995. *Leasing the Ivory Tower: The Corporate Takeover of Academia.* – South End.
- Spybey, Tony. 1996. *Globalization and World Society.* – Polity Press.
- Strange, Susan. 1996. *The Retreat of the State: the Diffusion of Power in the World Economy.* – CUP.
- Thompson, Jo Ann Gerdemann. 1985. *The Modern Idea of the University.* – Peter Lang.
- Trow, Martin A. & Thorsten, Nyborn (eds). 1991. *University and Society: Essays on the Social Role of Research and Higher Education.* – Jessica Kingsley.
- Waters, Malcolm. 1995. *Globalization.* – Routledge.
- Wilshire, Bruce. 1990. *The Moral Collapse of the University.* – New York: SUNY Press.
- Wittrock, Bjorn. 1993. *The Modern University: the Three Transformations* // Sheldon Rothblatt & Bjorn Wittrock (eds), *The European and American University since 1800.* – CUP.
- World Bank. 1994. *Higher Education: The Lessons of Experience.* Author.
- _____. 1997. *The State in a Changing World.* Author.
- World Conference on Higher Education (UNESCO). 1998. *Higher Education in the 21st Century. Vision and Action.* – Paris. [Матеріали досяжні on-line]

Перекладено за виданням:

Marek Kwiek. *The Nation-State, Globalisation and the Modern Institution of the University // Theoria: A Journal of Social and Political Theory.* – 2000. – No 96. – С. 74-98.

Ідея Університету

А н т о л о г і я

ЛІТОПИС
Львів 2002

Центр
культурних
ресурсів
Львівської
обласної
університету